

تاثیر توسعه گردشگری بر اشتغال استان کردستان

مژده ایازی

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم اقتصادی دانشگاه کردستان

چکیده

صنعت گردشگری در دو دهه گذشته رشد قابل ملاحظه‌ای داشته و امروزه نقش مهمی را در اقتصاد بطور فزاینده ایفا می‌کند. توسعه گردشگری مزایای مستقیم و غیر مستقیم اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی بسیاری برای جامعه میزبان به همراه داشته و از عوامل موثر در شکل دهی الگوی توسعه می‌باشد. همچنین گردشگری در مقایسه با دیگر صنایع به جهت ایجاد اشتغال و درآمد زایی کارایی بیشتری در کشورهای کمتر توسعه یافته دارد. گسترش تبادلات فرهنگی، بهبود عدالت میان زنان و مردان از جهت دستیابی به فرصت‌های شغلی، شناخت مردم از فرهنگ و تمدن جوامع دیگر، ایجاد تحول و نوسازی و معرفی فرهنگ محلی از جمله پیامدهای دیگر حاصل از گردشگری می‌باشند. توسعه اقتصادی از اهداف مهم کلان اقتصادی هر کشور است. زیرا برای افزایش سطح رفاه افراد هر کشور باید شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی بهبود یابند که این مهم جز در سایه رشد و توسعه اقتصادی کشور میسر نیست. در این میان گردشگری به عنوان فعالیتی خدماتی و بازرگانی، نقش به‌سزایی در توسعه انسانی و اقتصادی ایفا می‌کند. توسعه صنعت گردشگری و جلب و جذب هر چه بیشتر گردشگران داخلی و خارجی برای مناطق کمتر برخوردار مثل شهرستانهای استان کردستان که با مشکلاتی همچون بیکاری، پایین بودن درآمد سرانه و قاچاق مواجه هستند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. هدف اصلی این مطالعه بررسی نقش توسعه گردشگری بر اشتغال در استان کردستان می‌باشد. در این تحقیق از روش تحلیل داده‌های ثانویه استفاده شده است. برای این کار ابتدا داده‌ها را از سالنامه آماری کشوری و استانی، جمع‌آوری و سپس تجزیه و تحلیل شدند. نتایج بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که شهرستان مریوان با ۳۰/۵۹ درصد بالاترین نرخ بیکاری را در میان شهرستان‌های استان در سال ۱۳۹۰ دارد. همچنین نتایج بررسی سهم بخش‌های مختلف اقتصادی و گردشگری از اشتغال در سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که بیشترین سهم مربوط به بخش خدمات با ۴۳،۵۰ درصد و کمترین سهم مربوط به بخش کشاورزی و صنعت و معدن به ترتیب با ۲۹،۱۰ و ۲۷،۴۰ درصد است. شهرستان مریوان با بیش از ۱۰۸ جاذبه طبیعی، فرهنگی و هنری، تاریخی و مذهبی بعد از شهرستان سنندج (۲۶۲ جاذبه) پر جاذبه‌ترین شهرستان استان می‌باشد. بنابراین با توجه به وجود جاذبه‌های زیاد و میزان تاثیر گذاری گردشگری بر اقتصاد استان به ویژه در بعد اشتغال لزوم توجه هر چه بیشتر بخش دولتی برای ایجاد زیر ساخت‌های مناسب به ویژه راه‌های ارتباطی و حمایت بخش خصوصی برای ایجاد و راه‌اندازی امکانات رفاهی، اقامتی در این استان را نمایان می‌سازد.

واژگان کلیدی: گردشگری، توسعه، ایجاد اشتغال.

مقدمه

از لحاظ قدمت، گردشگری پدیده‌ای کهن بوده که بر پایه حرکت و جابه‌جایی انسان استوار و در عین حال سرشت آدمی نیز با سفر و آشنایی با زمینه‌های مختلف مکان‌هایی غیر از محل اقامت او عجین شده است. (نوروزی، ۱۳۸۹: ۲). صنعت گردشگری همانند دیگر عرصه‌های خدماتی، هر روزه شاهد افزایش رقابت و حضور رقبای جدید است. به‌طوری‌که رشد قابل توجه فعالیت‌های گردشگری به وضوح نشانگر این است که گردشگری یکی از مهمترین پدیده‌های اقتصادی و اجتماعی قرن حاضر است. صنعت گردشگری بیشترین تبادلات اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی را نسبت به موضوعات دیگر دارد و به عنوان یک فعالیت صنعتی و خدماتی به ارائه خدمات به گردشگران می‌پردازد (الوانی و پیروز بخت، ۱۳۸۵). امروزه رقابت فشرده‌ای بین کشورهای مختلف جهان برای جذب جهانگردان به چشم می‌خورد و این صنعت به عنوان صنعتی پویا و با ویژگیهای منحصر به فرد، بخش مهمی از فعالیتهای اقتصادی و تولیدی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه را به خود اختصاص داده است (ابراهیم زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۸).

جذب و ورود گردشگران به یک منطقه، سرمایه‌گذاری در بخشهای غیرگردشگری را نیز تحریک کرده و منجر به توسعه ملی و منطقه‌ای می‌شود. منافع و آثار مطلوب اقتصادی گردشگری محدود به فعالیتهای هتل و رستوران داری، حمل و نقل داخلی و ارتباطات، صنایع دستی و محلی نبوده و به دلیل وجود روابط بین بخشی، کلیه بخش‌های اقتصادی نیز تحت تأثیر قرار خواهند گرفت. چنانکه ایجاد درآمد و اشتغال برای میزبانان از جمله اثرات بارز صنعت گردشگری می‌باشد و نیز دولتها از این رهگذر بی‌نصیب نمانده و با دریافت مالیات‌های غیرمستقیم عواید سرشاری را نصیب خود می‌کنند (بزازان و تا جلی، ۱۳۸۵). برخلاف بسیاری از صنایع دیگر، صنعت گردشگری مجموعه‌ای از آرایه‌کنندگان خدمات را شامل می‌شود که در نظام حسابهایی ملی با سایر صنایع در یک گروه، طبقه بندی می‌شوند. ارائه‌کنندگان خدمات در این صنعت، شامل دفاتر خدمات مسافرتی، شرکت‌های حمل و نقل هوایی، راه آهن، جاده‌ای و دریایی، هتلها، مهمانسراها و مهمانپذیرها، متصدیان جاذبه‌های گردشگری، رستوران‌ها، فروشگاه‌های محصولات صنایع دستی، اقلام سوغاتی، پوشاک، کفش، اشیای چرمی و سایر اقلام مورد علاقه‌ی گردشگران است (تقوایی و رنجبر، ۱۳۸۹).

رشد جمعیت و افزایش جمعیت جوان کشور در چند دهه اخیر لزوم توجه به راهکارهای جدید برای ایجاد اشتغال را مورد توجه قرار داده است. استفاده از پتانسیل‌ها و توانمندیهای گوناگون گردشگری کشور در راستای ایجاد درآمد و اشتغال را می‌توان یکی از همین راهکارها دانست. با توجه به موقعیت استان کردستان از لحاظ جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در کشور، رشد نسبتاً بالای جمعیت و نرخ بالای بیکاری می‌تواند از گردشگری به مثابه راهکاری برای ایجاد اشتغال بهره‌جست. بر همین اساس در این تحقیق، با در نظر گرفتن ساختار جمعیتی و افزایش ورود گردشگران به این استان به بررسی گروه‌های عمده شغلی و میزان اشتغال ایجاد شده ناشی از توسعه گردشگری پرداخته شده و در پایان نیز راه‌کارهای پیشنهادی ارائه شده است.

بیان مسئله

در قرن بیست و یکم پیشرفت فناوری موجب خواهد شد که وقت انسان بیش از پیش آزاد گردد و ثروتش افزون گردد و زمان بیشتری را صرف اوقات فراغت خود نماید. در واقع نیمه دوم قرن بیستم را باید عصر صنعت گردشگری نام نهاد. (جلیوند، ۱۳۸۸: ۵). بسیاری از کشورها این صنعت پویا را منبع اصلی درآمد، اشتغال زایی، رشد بخش خصوصی

و توسعه ساختار زیر بنایی می دانند (لی، ۱۳۷۸: ۵۴). گردشگری در رشد و توسعه اقتصادی کشورها و به ویژه کشورهای در حال توسعه نقش و اهمیتی ویژه ای دارد، به گونه ای که گروهی بدان به منزله فعالیت اقتصادی و در نتیجه، یک صنعت می نگرند. امروزه، اشتغال و بیکاری از مسائل مهم در ادبیات توسعه اقتصادی همه کشورهای است. اشتغال منبع عمده درآمد مردم و عامل اصلی تعدیل فقر در جامعه است. گسترش بیکاری نیز عاملی مهم در زمینه کاهش رشد اقتصادی و افزایش عارضه های اجتماعی به شمار می رود (نصیری زاده و توتونچی، ۱۳۸۲: ۲۱۱). بیشتر کشورها با مسائل اشتغال درگیرند، اما آنچه باعث پیچیده تر شدن موضوع در کشورهای جهان سوم شده، تعدد عوامل مشکل آفرین و ناشناخته بودن برخی از مشکلات در این کشورهاست؛ به گونه ای که در جهان پرشتاب امروز، این مسئله توجه بسیاری از سیاستمداران، دولتمردان و کارشناسان را به خود جلب کرده است.

بنابراین، پرداختن به صنعت گردشگری یکی از روش های مورد توجه کشورها در زمینه ایجاد فرصت های شغلی و رهایی از بیکاری و در نتیجه، توسعه مناطق است. پدیده گردشگری وجوه مختلف فعالیت های اقتصادی و اجتماعی را در بر می گیرد؛ و حتی در پاره ای از موارد، برای توسعه مناطق کمتر توسعه یافته و کاهش فقر و بیکاری در آنها، آخرین گزینه به شمار می رود. گردشگری صنعتی کاربر است که زمینه اشتغال افرادی با مهارت های گوناگون و در سنین مختلف را فراهم می آورد و از این رو، یکی از راه های غلبه بر بیکاری است. بنابراین، توسعه گردشگری روستایی در مکانهای مختلف زمینه های اشتغال دائم، فصلی و نیمه وقت را برای نیروی انسانی با تخصص و آموزش متوسط فراهم می سازد و از نرخ بیکاری می کاهد. در توسعه گردشگری، گذشته از ایجاد اشتغال مستقیم، زمینه سایر فعالیت های مرتبط مانند کارهای ساختمانی، تعمیرات، کرایه خودرو، و دستفروشی نیز برای افراد بومی فراهم می شود (سلطانی، ۱۳۷۴: ۱۰۹).

استان کردستان با جاذبه های طبیعی، فرهنگی و تاریخی منحصر به فرد، هر ساله پذیرای هزاران گردشگر داخلی و خارجی است. بر اساس آمارهای منتشره از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان طی نوروز ۱۳۹۴ تعداد ۱۴۳۴ هزار نفر از جاذبه های گردشگری استان کردستان بازدید کرده اند که از این تعداد ۱۱۸ هزار نفر از دریاچه ی زریوار، ۲۱۳ هزار نفر از منطقه ی اورامان تخت، ۴۵ هزار نفر از قرآن تاریخی نگل، ۱۴۵ هزار نفر از بازار مریوان، ۶۳۱ هزار نفر از مراکز تجاری بانه، ۶ هزار نفر از موزه سنندج، ۲۲ هزار نفر از خانه کرد، ۱۲ هزار نفر از عمارت خسرو آباد، ۶ هزار نفر از غار کرفتو، ۱۴۸ هزار نفر از روستای پالنگان، ۸۸ هزار نفر از امامزاده بابا گرگر بازدید نموده اند. (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، ۱۳۹۴) براساس آمارهای منتشره شهرستان مریوان با نرخ ۳۰/۵۹ درصد با لاترین نرخ بیکاری را به خود اختصاص داده است. با توجه به نرخ بالای بیکاری در این شهرستان، مطالعه پتانسیل ها و ظرفیت های بالقوه و شرایط استفاده و بهره برداری از آنها در ارتقای شاخص های رفاه اجتماعی از جمله ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری ضروری به نظر می رسد. علی رغم جاذبه های بالای این استان در جذب گردشگر، تا کنون از ظرفیت های استان برای گسترش گردشگری چندان استفاده نشده است. این در حالی است که بر اساس تجربه کشورهای موفق در این زمینه توانسته اند بر مشکل بیکاری با استفاده از توسعه گردشگری فائق آیند.

بر اساس گزارش شورای جهانی مسافرت و گردشگری^۱ در سال ۲۰۱۳، صنعت گردشگری ۲/۹ درصد تولید ناخالص جهان به میزان ۷ تریلیون دلار را شامل می شود. همچنین به طور مستقیم یا غیرمستقیم بیش از ۲۶۵ میلیون فرصت شغلی تمام وقت، پاره وقت و فصلی به وجود آورده است که از هر ۱۱ شغل ۱ شغل در این صنعت ایجاد می شود (WTTC، ۲۰۱۳). ایران به لحاظ جاذبه های گردشگری، تنوع گردشگری و تنوع صنایع دستی به ترتیب جزو ۱۰، ۵ و ۳ کشور اول جهان است (زنگی آبادی و

^۱. World Tourism Travel & Consul, 2013

همکاران، ۱۳۸۱، ۵۳). این در حالی است که کشور ما به‌رغم غنای تاریخی، فرهنگی و طبیعی به سبب عوامل متعدد در زمینه جذب گردشگر توفیق نداشته است، آمارهای مربوط به سهم صنعت گردشگری در تولید ناخالص داخلی ایران ۲/۲ درصد و سهم آن در اشتغال ۱/۹ درصد مؤید این مطلب می‌باشند (شورای جهانی مسافرت و گردشگری، ۲۰۱۳: ۵). استان کردستان با برخورداری از سابقه دیرین تمدن و فرهنگ، طبیعت و شرایط اقلیمی گوناگون و زیارتگاه‌های متعدد، توانایی قرارگیری در جایگاه مناسب نقاط پرجاذبه گردشگری در سطح ملی و بین‌المللی را داشته و می‌تواند به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم گردشگری در جهان تبدیل شود. لزوم توجه به گردشگری و توسعه آن از دو بعد قابل بررسی می‌باشد: یکی آنکه در این استان وضعیت بیکاری چنان شدید است که تاکنون بخش‌های کشاورزی و صنایع توان رفع این معضل را نداشته و زمینه‌های اشتغال روز به روز محدودتر شده است؛ و دیگر آنکه در این منطقه، گذشته از توانهای بالقوه بالای گردشگری روستایی، جاذبه‌های تجاری نیز به چشم می‌خورد. از این رو، با توجه به محرومیت استان کردستان و در عین حال، درصد بالای بیکاری در این استان، لازم است با استفاده از تمامی امکانات و قابلیت‌ها، اقداماتی در راستای رفع محرومیت، ایجاد اشتغال و درآمد و کاهش فقر در این استان صورت گیرد. بنابراین، هدف مقاله حاضر آن است که با بررسی نقش و کارکرد گردشگری در ایجاد اشتغال در استان کردستان مشخص شود: "چه رابطه‌ای بین توسعه گردشگری و ایجاد اشتغال در این استان وجود دارد؟".

بررسی جاذبه‌های گردشگری شهرستان‌های استان کردستان

جاذبه‌های گردشگری شهرستان سنندج:

۱- پارک آبیدر

این پارک در غرب سنندج و در انتهای خیابان آبیدر قرار دارد. چندین باغ و چشمه‌ی طبیعی در این کوه وجود دارد، یکی از بزرگترین باغ‌های این مجموعه باغ امیریه است که بزرگترین سینمای روباز (تابستانی) کشور و خاورمیانه در این باغ جای گرفته است.

۲- خانه‌ی کرد (عمارت آصف)

این عمارت یکی از بزرگترین عمارت‌های اعیانی شهر است که دارای ارزش‌های ویژه معماری از لحاظ آجرکاری و گچ‌بری و اروسی‌سازی است. بنای اولیه این عمارت مربوط به دوره صفویه بوده و در دوره‌های قاجار و پهلوی تکمیل‌تر شده است.

۳- قرآن نگل

در ۶۵ کیلومتری غرب سنندج در مسیر جاده‌ی سنندج-مریوان، در داخل مسجد روستای نگل قرآن خطی از دوران گذشته وجود دارد که در زمان خلیفه‌ی سوم به رشته‌ی تحریر در آمده است. خط قرآن کوفی و دارای نقطه و اعراب و در قسمتی از شماره‌ی آیات طلاکاری شده و مزین به نقوش گیاهی می‌باشد. این قرآن در بین مردم جایگاه والایی داشته و همه‌ی روزه‌عده‌ی کثیری از نقاط دور و نزدیک برای زیارت آن می‌آیند.

۴- موزه سنندج

این موزه در خیابان امام، کوچه حبیبی و در بخش بیرونی عمارت ملا لطف‌الله شیخ‌الاسلام (که امروزه به خانه سالار سعید مشهور است) قرار دارد و در آن آثار و اشیاء تاریخی کشف شده از استان و سایر نقاط ایران به نمایش گذاشته شده است. اروسی‌موزه سنندج یکی از نمونه‌های بی‌نظیر هنر اروسی‌سازی و کار استاد کاران سنندجی می‌باشد. عمارت ملا لطف‌الله از بناهای باقیمانده دوره‌ی قاجار است.

جاذبه های گردشگری شهرستان بانه:

۱- دریاچه سد بانه

این دریاچه کوچک به علت قرار گیری در مسیر جاده ی سقز به بانه زیبایی خاصی به منطقه داده است و بخاطر موقعیت ممتاز آن (۱۰ کیلومتری شهر بانه) و پوشش جنگلی اطرافش از مکان های عمده جذب و استراحت گردشگران است.

۲- تفرجگاه سورین

این منطقه از نظر پوشش جنگلی پرتراکم ترین نقطه ی شهرستان بانه است و منظره ی زیبایی از کوه و جنگل را به وجود آورده، مسجد قدیمی و زیارتگاه سورین در این تفرجگاه قرار دارد.

جاذبه های گردشگری شهرستان سقز:

۱-قلعه ی باستانی زیویه

زیویه از نظر معماری و آثار هنری از جمله با ارزشترین مکان های دوره ی تاریخی است. این قلعه شامل سالن ها، حیاط ها، اتاق های متعدد، تالار رستوران دار و سایر قسمت های مختلف است. از مهمترین اشیاء به دست آمده می توان به سر عقاب طلایی، گردنبند طلایی اشاره کرد که در موزه آثار ملی نگهداری می شود.

۲-مجموعه کاروانسرا و بازار قدیمی سقز

این مجموعه در مرکز اصلی شهر شامل بقایایی از راسته بازار قدیمی سقز به جای مانده است، با توجه به احداث مراکز تجاری در مجاورت آن همچنان به عنوان یکی از مراکز تجاری اصلی شهر محسوب می گردد.

جاذبه های گردشگری شهرستان بیجار:

۱-مجموعه ی بازار و تیمچه حاج شهباز و امیر تومان

بازار بیجار در مرکز این شهر واقع شده و از بقایای بافت قدیمی شهر محسوب می گردد. این بازار شامل یک راسته ی شمالی، جنوبی، تیمچه ای به نام حاج شهباز و سرایی به نام سرای "امیر تومان" است. این بازار محل خرید صنایع دستی و سوغات محلی است که مورد توجه گردشگران قرار می گیرد.

۲-صنایع دستی و سوغات و شیرینی

صنایع دستی عمده ی بیجار قالی، قالیچه و گلیم می باشد. گلیم بیجار باتوجه به ترکیب نقش و رنگ و قیمت مناسب آن بهترین و ماندگارترین سوغات برای گردشگران است. شیرینی آن شامل نان شیرمال و حلوا ی سوهانی است.

جاذبه های گردشگری شهرستان دیواندره:

۱-غار باستانی کرفتو

این غار در ۶۷ کیلومتری شمال شهر دیواندره قرار گرفته است. به دلیل وجود کتیبه ای یونانی بر سر درب یکی از اتاق های طبقه سوم از آن به عنوان معبد هراکلس (هرکول) نام می برند. به خاطر موقعیت کم نظیر غار در مجاورت با قلعه ی باستانی زیویه و تخت سلیمان این اثر مورد توجه و بازدید گردشگران است.

۲-کوهستان چل چمه

:

این کوه در فاصله ی ۶۴ کیلومتری غرب شهرستان دیواندره قرار گرفته است. رودخانه ی قزل اوزن از این کوه سر چشمه می گیرد. این کوهستان محل رشد گیاهان دارویی و غذایی و قارچ های خوراکی است و هر ساله تعداد زیادی از گروه های کوهنوردی به این کوه صعود می نمایند.

جاذبه های گردشگری شهرستان سرو آباد:

۱- رودخانه سیروان

بخش عمده این رودخانه در شهرستان سرو آباد و منطقه اورامان جریان دارد. در مسیر در خاک عراق پس از پیوستن به رودخانه دیاله وارد رود بزرگ دجله می گردد. حواشی این رود بسیار زیبا و از نظر بهره برداری توریستی بسیار مناسب است.

۲- مراسم سالانه عروسی پیر شالیار

این مراسم یکی از جشن های رایج است که هر ساله ۴۵ روز بعد از شروع فصل زمستان و هم زمان با جشن سده به مدت ۲ هفته در روستای اورامان تخت بر گزار می گردد. این مراسم که همراه با مراسم ذکر و سماع و ذبح حیوانات در فضای کوهستان است و با وجود جمعیت بسیار روستاییان اورامی که همگی لباس محلی بر تن دارند بسیار با ارزش و دیدنی است. هر ساله تعداد بسیار زیادی گردشگر، محقق و تعدادی خارجی از این مراسم بازدید می کنند.

جاذبه های گردشگری شهرستان مریوان:

۱- مراکز خرید شهری

یکی از دلایل انتخاب شهر مریوان برای مسافرت انگیزه ی خرید کالا و اجناس خارجی ارزان قیمت است و بازار سرپوشیده اورامی ها از مراکز خرید مشتریان می باشد.

۲- دریاچه ی زریوار

این دریاچه مهم ترین تالاب و کم نظیر ترین جاذبه آبی در غرب کشور است که اطراف آن را کوه های پوشیده از جنگل فرا گرفته است. این دریاچه از نظر عمق، وسعت و حجم آب شرایط مناسبی را برای اسکی و قایق رانی روی آب فراهم نموده است.

۳- صنایع دستی و سوغات محلی

صنایع دستی مریوان محصولات چوبی، گیوه های محلی و شال دستباف است. عسل طبیعی (سرشیو) سوغات محلی مریوان است.

جاذبه های گردشگری شهرستان قروه:

۱- دریاچه سراب

این سراب معروف به سراب قروه است و منبع تامین کننده آب آشامیدنی قروه است. در کنار این دریاچه امکانات قایق سواری بر روی دریاچه وجود دارد.

۲- پل تاریخی فرهاد آباد

این پل در فاصله ی ۴۵ کیلومتری شهر قروه قرار گرفته که در دوره ی صفویه بر روی رودخانه ی شور احداث شده است. از دیگر جاذبه ها میتوان به آثار صخره ای کوه فرهاد تاش در روستای وینسار اشاره کرد.

جاذبه های گردشگری شهرستان دهگلان:

۱- شیطان بازار

محدوده ای دارای سنگ های آهکی که بر اثر عوامل طبیعی، آب و باران به صورت اشکال مختلف شبیه به انسان و حیوانات در آمده است که در ۲ کیلومتری شمال غرب کوه شیدا قرار گرفته است.

۲- مقبره شیدای نازار و کوه شیدا

در فاصله ی ۴۸ کیلومتری شمال غربی قروه و ۲۸ کیلومتری شمال دهگلان در نزدیکی روستایی به همین نام بر فراز کوه امامزاده ای مدفون است که به شیدا معروف است. در نزدیکی این روستا و در مسیر آن بر روی رودخانه شور پل تاریخی فرهاد آباد احداث شده است.

جاذبه های گردشگری شهرستان کامیاران:

۱- روستای گردشگری پالنگان

این روستا در ۵۰ کیلومتری شمال غربی شهر کامیاران و در مسیر جاده ی کامیاران به مریوان قرار گرفته. بافت روستا پلکانی است و رودخانه ی تنگی و آبادی را به دو قسمت تقسیم نموده است. از دیگر جاذبه های گردشگری پالنگان مجتمع شیلات پرورش ماهی در کنار رودخانه ی تنگی و است که بیشتر گردشگران با توجه به تازگی و قیمت ارزان و طبخ ماهی ها به روش سنتی، در همان محل غذا میل می نمایند.

۲- دریاچه سد گاوشان

این سد در ۴۵ کیلومتری جاده کامیاران به سنندج در نزدیکی روستای گاوشان قرار گرفته و دریاچه ی زیبای این سد و چشم انداز دره و کوه های اطراف محیط بسیار خوبی را برای گردشگران به وجود آورده است.

۳- سایر آثار تاریخی، مذهبی و طبیعی

زیارتگاه شیخ عباس کومایین واقع در روستای کومایین در ۴۵ کیلومتری شمال شرقی کامیاران و ارتفاعات آوالان واقع در روستای نشور (صعود سالانه گروه های کوهنوردی) و نیز زیارتگاه و آب شفا بخش مشهور به بایس پرنه در کیلومتر ۳ جاده کامیاران به سنندج.

جدول (۱) : پتانسیل ها و جاذبه های گردشگری شهرستان های استان کردستان

	انواع جاذبه
<p>دریاچه زریوار، پوشش جنگلی مریوان، مسیر کوهنوردی قلعه برد، گونه های غالب گیاهی (اعم از خوراکی و غیر خوراکی)، کوه چهل چشمه، گردنه کانی کن قمچیان، ارتفاعات گاران، مسیر کوهنوردی کوه میانه، محدوده جنگل مرتعی اطراف روستای سیانو، قله های شاه نشین ، سرقیصه، نقاره کوب ، پنجه علی، تماشا، حمزه عرب، چنگ الماس، قله ی زیره، کوهستان چل چمه، چشمه آب معدنی بل، رودخانه سیروان، دریاچه سراب، چشمه ی آب گرم معدنی دگنز، گدازه آتشفشانی سنگ اژدها، ارتفاعات بدر و پریشان، کوه سرمه علی (سرملی)، دریاچه پشت سد کسنگ سیاه ، کوهستان شاهو، ارتفاعات آوالان، دریاچه سد گاوشان، دریاچه سد شهید کاظمی (دریاچه زربینه رود)، غار باستانی کرفتو،</p>	جاذبه های طبیعی
<p>قرآن تاریخی نگل، قلعه گوری گرد روستای دری (قلعه‌گیری کرد)، قلعه هه لو خان و مزگه و ته سوره، پل تاریخی گاران، تپه تاریخی دارسیران قدیم، مراسم تصوف و عرفان، مراسم عید نورتوز مریوان، رقص موسیقی کردی، صنایع دستی مریوان (گیوه‌بافی، چاقوسازی و...)، قبور خمزه ای روستای ناوکلان، قلعه شاه ویس روستای خشکلان، تپه خزنه روستای جانوره، مسجد جامع سنندج (مسجد دارالاحسان)، خانه کرد (عمارت آصف)، موزه ی سنندج، عمارت خسرو آباد، عمارت مشیر دیوان، خانه صنایع دستی کردستان (عمارت حبیبی)، حمام تاریخی عبدالخالق (نمایشگاه و فوشگاه صنایع دستی)، خانه زیور و آبگینه کردستان، قلعه باستانی قم چقای، حمام خان، امامزاده هاجر خاتون، قلعه باستانی زیویه، مسجد دو مناره، صنایع دستی و سوغات و شیرینی بیجار (قالیچه، گلیم، نان شیرمال، حلوا ی سوهانی)، مجموعه ی پل، قلعه و روستای تاریخی صلوات آباد (۱۵ کیلومتری جاده بیجار به تکاب)، روستا و مسجد تاریخی خسرو آباد، امامزاده عقیل، برج اشقون بابا، برج اوچ گنبدخان، کتیبه و نقش برجسته ی تنگی ور، مقبره شیدای نازار و کوه شیدا، پل تاریخی فرهاد آباد</p>	جاذبه های تاریخی - فرهنگی
پارک ملت مریوان، پارک آبیدر، پارک دوکانان، تفرجگاه دزلی و در کی	جاذبه های انسان ساخت ،،
بازارچه اورامی ها، بازار سنندج، کاروانسرا و بازار قدیمی سقز، بازار حاج شهباز	جاذبه های بازرگانی - تجاری

منبع: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، ۱۳۹۴.

مبانی نظری تحقیق

گردشگری روستایی به طور مشخص از دهه ۱۹۵۰ به بعد گسترش یافت. در ابتدا یعنی در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ گردشگری روستایی از جنبه اقتصادی برای جوامع محلی مورد توجه قرار گرفت. بعد از آن توسعه گردشگری روستایی به عنوان ابزاری برای توسعه جوامع روستایی مطرح گردید. مطالعات نشان می دهد که عوامل زیادی بر روند ورود گردشگر به یک کشور موثر بوده و همچنین توسعه گردشگری می تواند بر رشد و توسعه اقتصادی کشورها تاثیر گذار باشد. اقتصاددانان افزایش درآمدهای ارزی، ایجاد اشتغال و افزایش درآمدهای مالیاتی را از جمله دلایل تاثیر گذار گردشگری بر توسعه اقتصادی قلمداد می کنند (هلزار^۲، ۲۰۱۰، چو^۳، ۲۰۱۳، دریتساکیس^۴، ۲۰۰۴). شارپلی^۵ در مورد رابطه گردشگری روستایی و اشتغال بر این باور است که چون گردشگری روستایی منبعی مهم و جدید برای ایجاد درآمد در جوامع روستایی است، بنابراین:

در کارهای مرتبط با گردشگری، مانند آماده سازی اتاق برای گردشگران، تهیه غذا، خرده فروشی، حمل و نقل، و تدارک سرگرمی ها، مشاغل جدید به وجود می آید؛

از فعالیت های خدماتی موجود، مانند سامانه حمل و نقل، مراقبت های پزشکی، و صنایع و حرفه های سنتی روستایی، حمایت می شود؛

فرصت هایی برای فعالیت های چندگانه پدید می آید و بدین ترتیب، از رکود اقتصادی موقت جلوگیری و از درآمدها حمایت می شود؛ و

مشاغل جدید و متنوع در مناطق مختلف ایجاد می شوند و با کاهش هزینه های کشاورزی، اقتصاد محلی تقویت می شود (شارپلی، ۱۳۸۰: ۴۱). شارپلی معتقد است که توسعه گردشگری افزایش نقش زنان در جوامع سنتی دور افتاده را موجب می شود (مهردوی، ۱۳۸۱: ۷۷). باتلر نیز بر این باور است که در مورد زنان، توسعه گردشگری به افزایش فرصت های شغلی، ارتقای پایگاه اجتماعی، ایجاد اشتغال و خودکفایی، ایجاد فرصت های دستیابی به موقعیت و جایگاه مدیریت و رهبری، و افزایش فرصت های آنها برای فعالیت و موقعیت های جانبی می انجامد (مهردوی، ۱۳۸۱: ۷۳).

لی^۶ در مورد تأثیرات اقتصادی گردشگری میگوید که گردشگری باعث افزایش درآمد ملی و تولید خالص ملی می شود. همچنین، او گردشگری را منبع درآمدی برای دولت می داند و اعتقاد دارد که این صنعت به بهبود خدمات اجتماعی منجر می شود. لی در مورد رابطه گردشگری و اشتغال معتقد است که چه بسا گردشگری به راستی شاغلان دیگر بخش های اقتصادی را جذب کند یا ایجاد مشاغل نیمه وقت را موجب شود، اما هیچکدام از این دو مورد در کاهش صورت عدم اشتغال چندان تأثیرگذار نخواهد بود. اشتغال گردشگری بیشتر فصلی است (لی، ۱۳۷۸: ۵۵). لی گردشگری را منبعی اشتغالزا می نامد و بر این باور است که هر چند، مطالعاتی گسترده در زمینه اثر مخارج گردشگری بر اشتغال زایی صورت گرفته، اما تنها به پاسخ برخی پرسشهای اساسی مرتبط با آن محدود شده است. به عقیده او، در صنعت گردشگری، به طور کلی، سه نوع اشتغال شناسایی شده است، که عبارت اند از:

الف) اشتغال مستقیم ناشی از هزینه کردن برای تسهیلات گردشگری، مانند هتل؛

ب) اشتغال غیرمستقیم در بخش بازرگانی متأثر از گردشگری در مرحله ثانوی، مانند

حمل و نقل محلی، صنایع دستی، و بانک؛ و

² . Holzar

³ Chuo

⁴ Dritsakis

⁵ Sharpli

⁶ Lee

ج) اشتغال القایی ناشی از هزینه کردن درآمد ساکنان محلی از گردشگری (لی، ۱۳۷۸: ۶۷).

بول معتقد است که گسترش گردشگری داخلی در مناطق متعدد موجب بازتوزیع درآمد و اشتغال خواهد شد. میزان تمرکز گردشگری داخلی در مناطق مختلف قابل محاسبه است و تمرکز شدید آن در چند منطقه خاص به مزاد تقاضا و افزایش قیمت‌ها در این مناطق منجر شده و در واقع، ممکن است درآمد واقعی در مناطق مقصد را کاهش دهد. با این همه، اگر در آغاز، مقصدها دچار اشتغال ناقص و نسبتاً کم درآمد باشند، گردشگری اشتغال ایجاد خواهد کرد و بسته به ساختار بازار کار، ممکن است بر میزان درآمد‌ها بیفزاید (بول، ۱۳۷۹: ۲۰۴). فصلی بودن گردشگری بدین معنی است که در بسیاری از مقصدها دست کم دو بازار کار وجود دارد که یکی، برای شاغلان دائمی این صنعت و دیگری، برای شاغلان گردشگری در فصل تراکم کاری است. اشتغال فصلی همچون اشتغال موقت، شاغلان حاشیه‌ای را جذب می‌کند و اگر فشار تقاضا نسبتاً کافی باشد، ممکن است دستمزدها افزایش یابد. پدیده فصلی بودن اشتغال در صنعت گردشگری، علاوه بر تأثیر بر مشاغل مستقیم گردشگری، در مشاغل غیرمستقیم مرتبط با آن نیز تأثیرگذار است و در بازارهای نیروی کار آزاد، اغلب همین جریان به مهاجرت موقت و گسترده نیروی کار می‌انجامد که انتقال درآمد و مخارج مترتب بر آن بین مناطق را در پی دارد. (بول، ۱۳۷۹: ۲۲۳).

گی در مورد اثرات گردشگری بر اشتغال معتقد است که اهمیت صنعت گردشگری از نظر ایجاد درآمد و شغل مورد توجه کسانی نیست که با نیروی کار در این رشته آشنایی ندارند. با وجود این، منابع انسانی از مسائلی است که دست‌اندرکاران صنعت گردشگری باید بدان توجه کنند. طبق آمار و پیش‌بینی‌های سازمان جهانی گردشگری، در ۲۰۲۵، مشاغل ایجاد شده از طریق این صنعت به ۳۵۰ میلیون فرصت شغلی می‌رسد که بیش از ۱۰/۵ درصد از کل اشتغال را شامل می‌شود. شورای جهانگردی و مسافرت برآورد کرده است که از هر ۱۰ نفر کارگر و کارمند در سراسر دنیا، یک نفر در صنعت جهانگردی به کار مشغول است و شمار این افراد در سراسر دنیا به ۲۷۰ میلیون نفر می‌رسد. این صنعت بزرگترین سازمان یا نهادی است که نیروی انسانی به کار می‌گیرد. در بسیاری از کشورها، این صنعت به صورت بزرگترین کارفرما درآمدی است (گی، ۱۳۸۲: ۲۶۵). کوپر در مورد رابطه گردشگری و اشتغال معتقد است که گردشگری در بردارنده مجموعه‌ای بسیار متنوع از بخش‌های صنعتی است؛ بدین خاطر، تخمین تعداد کارکنان این بخش بسیار مشکل است. از آن گذشته، ماهیت اشتغال در صنعت گردشگری با گستره متنوع در پیوستگی میان گردشگری و دیگر بخش‌های اقتصادی نیز مشکل حقیقی مربوط به ارزش و اهمیت گردشگری را دوچندان ساخته است. در ادامه، او یادآور می‌شود که احتمالاً محتوای فعالیت گردشگری بین‌المللی غنی‌تر از گردشگری داخلی است (کوپر، ۱۳۸۰: ۲۰۰).

لاندبرگ معتقد است که اگر منطقه مورد بررسی جهت توسعه گردشگری دارای میزان بیکاری بالایی باشد، مزایای گردشگری آشکارتر خواهد شد. درآمد حاصل از گردشگری، هر چند، ممکن است از درآمد به دست آمده از سایر منابع کمتر باشد، اما بهترین گزینه ممکن در شرایط موجود خواهد بود؛ چرا که ضمن افزایش درآمدهای مالیاتی، بیکاری را کاهش داده و بر کیفیت زندگی شهروندان خواهد افزود. هزینه فرصت گردشگری تحت چنین شرایطی ممکن است اندک و یا حتی صفر باشد (لاندبرگ، ۱۳۸۳: ۸۶). جوانان بر اثر گردشگری بسیار متحرک و پرجنب و جوش شده‌اند. همچنین، دست کم در برخی کشورها و بعضی مناطق گردشگری که زنان می‌توانند از قیومتهای سنتی رها شوند، مشاغلی که بر اثر گردشگری به آنها عرضه می‌شود، ویژگی و اثر آزادکنندگی دارد. اما هنوز در برخی دیگر از کشورها، مانند کشورهای مسلمان نشین، زنان حقوق خود را به شوهران یا پدران خود می‌دهند. در این صورت، کارکنان از انعام و پاداشی که می‌گیرند، بهره می‌برند (لاندکورا، ۱۳۸۱: ۸۰).

صنعت توریسم سه نوع اشتغال را در اقتصادهای ملی و محلی ایجاد می‌کند:

اشتغال مستقیم: شرکتهایی که به صورت مستقیم اشتغال زایی می‌کنند، آنهایی هستند که کارکنانشان به طور مستقیم با این صنعت در تماس هستند. هتلها، کارکنان خدمات غذایی، شرکتهای هواپیمایی، شرکتهای کشتیرانی، آژانس‌های مسافری، کارکنان مراکز تفریحی، رستوران‌ها، صنعت حمل و نقل شهری و فروشگاه‌های مواد غذایی از جمله واحدهایی هستند که به صورت مستقیم، اشتغال زایی می‌کنند.

اشتغال غیرمستقیم: شرکتهایی که به صورت غیرمستقیم اشتغال زایی می‌کنند، آنهایی هستند که با شرکت‌هایی که در این صنعت به صورت مستقیم اشتغال زایی می‌کنند، در تماس هستند. شرکتهایی که مواد و ملزومات مورد نیاز رستوران‌ها را تأمین می‌کنند، شرکت‌های ساختمانی که هتل‌ها را می‌سازند و تولیدکنندگان هواپیما به شرکت‌هایی وابسته‌اند که از نظر درآمد، به صورت مستقیم برای نهادهای مسافرت و جهانگردی اشتغال زایی می‌کنند.

اشتغالی که به واسطه‌ی اثر فزاینده درآمد ایجاد شده، در صنعت توریسم به وجود می‌آید. به عبارت دیگر، درآمد افرادی که در صنعت توریسم فعالیت دارند، افزایش می‌یابد و این باعث ایجاد افزایش درآمد و ایجاد اشتغال در سایر بخشها نیز می‌شود. البته اندازه‌گیری تأثیر اشتغال به طور دقیق غیرممکن است؛ زیرا از یک طرف، افراد شاغل در فعالیتهای توریستی به سختی از افراد دیگری که در همین نوع شغل‌ها فعالیت دارند اما ربطی به توریسم ندارند، قابل تشخیص است. از طرف دیگر، صنعت توریسم در ماه‌ها و روزهای خاصی از سال رونق بیش‌تری می‌یابد؛ بنابراین، افراد شاغل در این صنعت از ماهی به ماه دیگر متفاوت خواهند بود (شورای جهانی مسافرت و گردشگری^۷، ۲۰۱۳).

به عقیده بسیاری از صاحب‌نظران، گردشگری صنعتی کاربر و اشتغال‌زاست که برای افراد دارای مهارت‌های گوناگون، شغل ایجاد می‌کند و یکی از راه‌های مؤثر برای غلبه بر مشکل بیکاری است. اما نقش این صنعت در اشتغال زایی بستگی به نحوه محاسبه اشتغال و ماهیت بازارهای کار محلی دارد؛ و اگر گردشگری داخلی در مناطق متعدد پراکنده شده باشد، موجب بازتوزیع درآمد و اشتغال خواهد شد. یکی از بزرگترین منافع صنعت گردشگری ایجاد درآمد و دستمزد برای افراد شاغل در این صنعت است، که اغلب آنها را افراد محلی و بومی تشکیل می‌دهند. بنابراین، اولین تأثیر اقتصادی گردشگری افزایش درآمد فردی و یا عمومی ساکنان بومی است. دیگر تأثیر مثبت گردشگری ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و نیز افزایش اشتغال زنان و جوانان در فعالیتهای مرتبط با این صنعت است. به عبارت دیگر، توسعه گردشگری باعث افزایش نقش زنان و جوانان در جوامع سنتی و دورافتاده می‌شود. همچنین، توسعه گردشگری باعث افزایش فرصت‌های شغلی و ارتقای پایگاه اجتماعی زنان و جوانان می‌شود.

پیشینه تحقیق

محمد زاده و عزیززی (۱۳۹۰) در مطالعه خود با عنوان «توریسم و توسعه اقتصاد شهری: تأثیر صنعت گردشگری بر درآمد و اشتغال افراد در شهرها با استفاده از مدل داده‌های شمارشی اشاره می‌کنند که مکان‌های زیارتی و آرامگاه‌ها و همچنین موزه‌ها در شهر اثر مثبت و معنی‌دار بر اشتغال دارد. بنابراین، تأسیس، احیاء و بازسازی جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و زیارتی در حوزه‌ی شهر باید مورد تأکید مسئولین قرار بگیرد. کنترل

^۷. World Tourism Travel & Consul, 2013

ترافیک، بهبود وضعیت حمل و نقل در سطح شهر، توسعه ی عمران شهری، فراهم سازی بستری مناسب و اجتناب از تنش های داخلی و بین المللی و همچنین رفع مشکلات ویزا برای گردشگران خارجی از الزامات توسعه ی صنعت گردشگری شهری می باشد که باید مورد توجه مسئولین کشور قرار بگیرد. با توجه به اثر مثبت مکان های گردشگری و استادیوم ها در شهرها بر اشتغال و افزایش درآمد، ایجاد مناطق گردشگری و تفریحی در شهرها فضاهای سبز، پارک ها، بوستان ها، شهربازی ها و دیگر اماکن توریستی و تأمین مالی آن توسط بخش خصوصی و دولت، می تواند در ایجاد اشتغال و افزایش درآمد و توسعه شهر کمک شایانی نماید. لذا به مسئولین سیاسی و اقتصادی کشور توصیه می شود در این زمینه، اقدامات اساسی و لازم را مبدول نمایند. اثر مثبت وجود موزه ها، اماکن زیارتی و آرامگاه ها و همچنین استادیوم ها بر اشتغال و در نتیجه افزایش درآمد، نشان می دهد که این ابزار می تواند به عنوان طر جهای اشتغال زا مورد حمایت دولت و مسئولین قرار بگیرد. در نتیجه این سیاست می تواند دولت را در رسیدن به اهداف کلان در زمینه ایجاد اشتغال و کاهش نرخ بیکاری یاری نماید. ایجاد نمایشگاه ها و غرفه های فروش لباس و کفش و غذاهای محلی، اقلام فرهنگی و هنری، صنایع دستی، سوغاتی های مخصوص و اسباب بازیهای کودکانه در مجاورت اماکن گردشگری می تواند باعث ایجاد اشتغال و افزایش درآمد و در نتیجه، توسعه ی اقتصادی شهر شود.

توکلی و همکاران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای با عنوان تأثیر مناطق نمونه گردشگری در محرومیت‌زدایی از دیدگاه اجتماعات محلی (مطالعه موردی: منطقه اورامان تخت کردستان) نتیجه می‌گیرند که منطقه اورامان از مناطق مستعد و مناسب جهت بهره‌برداری در زمینه گردشگری می‌باشد. با توجه به وجود جاذبه‌های منحصربه‌فرد، همچون جاذبه‌های چشم‌اندازهای طبیعی، معماری ویژه، صنایع دستی و سایر جاذبه‌های موجود در منطقه مورد توجه گردشگران داخلی و خارجی می‌باشد؛ اما در راستای توسعه پایدار و واقعی منطقه اورامان و محرومیت‌زدایی توجه به موارد مهم در برنامه‌ریزی و مدیریت آینده گردشگری اورامان قابل‌تأمل است. همچنین نتیجه می‌گیرند که ظرفیت‌های گردشگری منطقه، واجد ارزش‌گذاری اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و محیطی ویژه در راستای محرومیت‌زدایی است. همچنین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که زنجیره‌های پسین و پیشین بخش گردشگری بر اساس پایداری در حیطه تغییرات کارکردی، قوی‌تر از حیطه فعالیت‌هاست و در عین حال، در حیطه مشارکت ضعیف‌تر از تغییرات اجتماعی است، که این موضوع به پایداری منجر خواهد شد.

میرزایی (۱۳۸۸) در مطالعه‌ای با عنوان تأثیر توسعه گردشگری روستایی بر اشتغال در منطقه اورامانات کرمانشاه نشان می‌دهد که با توسعه گردشگری روستایی در مکان‌های مختلف، می‌توان زمینه‌های ایجاد اشتغال دائم، فصلی و نیمه‌وقت را برای نیروی انسانی با تخصص و آموزش متوسط فراهم آورد و از این رهگذر، نرخ بیکاری را کاهش داد. با توجه به خصوصیات بخش گردشگری (مانند فصلی و موقتی بودن بسیاری از مشاغل آن)، می‌توان انبوهی از جمعیت بیکار را جذب کرد؛ همچنین، روستاییان می‌توانند با دیدن دوره‌های آموزش کوتاه‌مدت در هنگام بیکاری و کم شدن حجم کار کشاورزی، در بخش خدمات گردشگری مشغول به کار شوند و بدین ترتیب، با دستیابی به نوعی درآمد جنبی، سطح زندگی خود را ارتقا دهند. رشد جمعیتی بالای منطقه از یک طرف و از سوی دیگر، کوچک شدن زمینه‌ای کشاورزی و نبود کارهای صنعتی در منطقه اورامانات، میزان بیکاری افزایش یافته که با توسعه گردشگری بخشی از این بیکاری را می‌توان کاهش داد. وجود توانمندی‌های گردشگری متنوع طبیعی و تاریخی و زیرساخت‌های

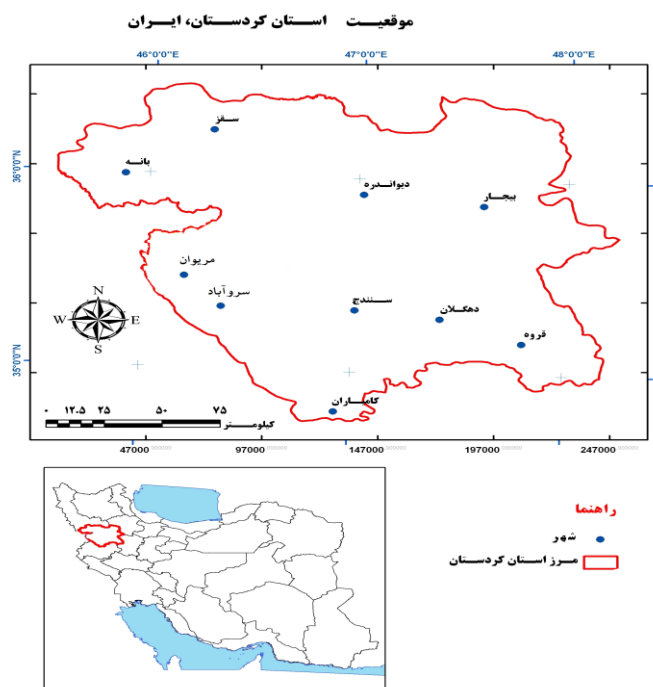
گردشگری روستایی در منطقه اورامانات سبب جذب و ورود گردشگران است. با افزایش شمار گردشگران به‌طور مستمر، می‌توان این صنعت را منبعی برای ایجاد درآمد و اشتغال در منطقه اورامانات در نظر گرفت. همچنین، نتایج حاصل از بررسی‌های آماری نشان می‌دهد که تعداد شاغلان بخش گردشگری در ۱۳۸۶ نسبت به ۱۳۸۱ افزایش یافته که بیانگر رابطه مثبت بین توسعه صنعت گردشگری روستایی و میزان اشتغال است. طبق اسناد و مطالعات انجام‌شده، گردشگری در منطقه اورامانات به‌شدت فصلی و منحصر به فصل‌های بهار و تابستان است. بر اساس همین مطالعات، به علت نیاز به نیروی کار زیاد در این دو فصل، فعالیت‌های وابسته به بخش گردشگری، شاغلان دیگر بخش‌های اقتصادی به‌ویژه روستاییان و کشاورزان را به‌سوی خود جذب می‌کند.

نتایج مطالعه بزازان و تاج علی (۱۳۸۵) نشان می‌دهد، فعالیت‌های صنایع غذایی، صنایع منسوجات، پوشاک و چرم، هتل و رستوران، بیشترین سهم از تولید، درآمد و اشتغال ایجاد شده در اثر مخارج گردشگران، را به خود اختصاص داده است. شریف زاده و مرادنژادی (۱۳۸۱)، در مقاله‌ای با عنوان توسعه پایدار و توریسم روستایی به این نتیجه رسیده‌اند که با گسترش گردشگری روستایی، امکان انجام فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد مشاغل گوناگون در مناطق روستایی فراهم می‌شود؛ این فرصت‌های شغلی بیشتر جنبه خدماتی دارند و ممکن است به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به وجود آیند، که از آن جمله می‌توان به حمل و نقل، هتلداری، خدمات مشاوره‌ای و راهنمایی، سازماندهی و بازاریابی، و تولیدات صنایع دستی و روستایی اشاره کرد. همچنین، این پژوهشگران نتیجه می‌گیرند که یکی از مهم‌ترین کارکردهای گردشگری روستایی همانا ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در مناطق روستایی است که در نتیجه آن، با حل معضل بیکاری، از نرخ مهاجرت جمعیت روستایی به کلان‌شهرها و گسترش حاشیه‌نشینی کاسته می‌شود؛ همچنین، انتقال آرام نیروی بیکار (پنهان یا آشکار) بخش کشاورزی - که باعث کاهش بهره‌وری در این بخش شده به سمت بخش‌های خدماتی صورت می‌گیرد و به ایجاد فرصت‌های شغلی جدید می‌انجامد.

محدوده مورد مطالعه

استان کردستان با وسعتی معادل ۲۹۱۳۷ کیلومتر مربع در قسمت غربی کشور ایران و در مجاورت مرز عراق قرار گرفته است. استان کردستان بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۰ شهرستان، ۲۹ شهر، ۳۱ بخش، ۸۶ دهستان و ۱۶۹۷ آبادی دارای سکنه می‌باشد. جمعیت استان بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ تعداد ۱۴۹۳۶۴۵ نفر بوده است که شهر سنندج مرکز استان با جمعیتی معادل ۴۳۵۹۰۴ نفر پرجمعیت‌ترین و شهر سقز بعد از آن دومین شهر پرجمعیت استان می‌باشد. میانگین سالانه بارندگی در استان معادل ۵۰۰ میلی‌متر و بیشترین میزان بارندگی در شهرستان مریوان با میانگین ۸۰۰ میلی‌متر در سال است. استان کردستان دارای جاذبه‌های متنوع و ارزشمندی است به‌ویژه اینکه اغلب شهرهای استان به علت قرارگیری بر روی تپه‌های بلند و شکل تپه‌ماهوری آنها چشم‌اندازهای زیبایی را به وجود آورده‌اند. استان دارای چندین دریاچه مانند: دریاچه‌ی زریوار در مریوان، دریاچه‌ی پشت سد قشلاق در ۱۵ کیلومتری شمال شهر سنندج، دریاچه‌ی سد گاوشان در ۴۵ کیلومتری جنوب سنندج، دریاچه‌ی پشت سد بوکان در شمال شهر سقز، دریاچه‌ی پشت سد آزاد در ۶۰ کیلومتری جاده سنندج به مریوان و ... است. استان کردستان از نظر پوشش جنگلی بعد از جنگل‌های شمال کشور در مرتبه دوم قرار دارد و بیشتر شامل بلوط، مازوف، گلایی وحشی، زبان گنجشک و آلبالوی وحشی می‌باشد. تمامی عوامل ذکر شده به همراه عدم سابقه وجود یا تکرار بلایای طبیعی همانند زمین‌لرزه و سیل و باد و طوفان‌های شدید استان کردستان

را در محیط بسیار مناسبی برای گردشگران قرار داده است. (میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، ۱۳۹۴).

روش تحقیق

در این تحقیق، از فن تحلیل داده های ثانویه استفاده شده است. در این فن، ابتدا باید از میان داده های موجود، منابع مورد نیاز را انتخاب کرد و سپس، به تجزیه و تحلیل آن پرداخت. بنابراین، در این تحقیق، ابتدا داده ها با استفاده از سالنامه آماری استان کردستان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، مرکز آمار ایران، استانداری استان کردستان جمع آوری و سپس، تجزیه و تحلیل شد؛ و در پایان، از تحلیل داده ها نتیجه گیری لازم به عمل آمد.

یافته های تحقیق

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و در دو دوره ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ (جدول شماره ۲) جمعیت ده ساله و بیشتر در سال ۱۳۸۵ با ۱۲۲۰ هزار نفر به ۱۲۵۸ هزار نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. از این میزان جمعیت در سال ۱۳۸۵، ۴۹۲ هزار نفر، فعال و ۷۲۰ هزار نفر غیر فعال است. که ۳۹۳ هزار نفر شاغل و ۹۹ هزار نفر بیکارند. متوسط نرخ بیکاری در سال ۱۳۹۰ در کل کشور ۱۴ و در سطح استان کردستان ۱۵ درصد گزارش شده است.

جدول (۲): ویژگیهای اقتصادی جمعیت کشور و استان کردستان (هزار نفر)

استان کردستان		کل کشور		استان کردستان		کل کشور		جمعیت ده ساله و بیشتر
1390	1385	1390	1385	1390	1385	1390	1385	
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
100	1258	100	1220	100	63241	100	59523	

فعال	23469	39.43	24107	38.12	492	40.31	496	39.43
شاغل	20476	87.25	20547	85.23	393	79.80	420	84.62
بیکار	2992	12.75	3560	14.77	99	20.20	76	15.38
غیر فعال و سایر	35538	59.70	38491	60.86	720	59.03	754	59.95

ماخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵

بررسی آمارهای منتشره از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان نشان می‌دهد که طی نوروز ۱۳۹۴، تعداد ۸۷۸۸۹۷ مسافر نوروزی به این استان سفر کرده که از این تعداد شهرستان بانه با ۳۶۷ هزار مسافر (۴۱/۷ درصد) در رتبه اول و شهرستان مریوان و سروآباد (گردشگرانی که به مریوان سفر می‌کنند از سروآباد عبور کرده و لذا از جاذبه‌های این شهرستان نیز دیدن می‌کنند) با ۲۵۸ هزار مسافر (۳۰ درصد) در رتبه دوم و شهرستان سنندج نیز با ۱۳۰ هزار مسافر (۱۴/۸ درصد) در رتبه سوم جای گرفته است.

جدول شماره یک آمار بازدید کنندگان از جاذبه‌های مهم استان کردستان طی نوروز ۱۳۹۴ را نشان می‌دهد. با توجه به این جدول بیشترین بازدید کننده از مراکز تجاری بانه با ۶۳۱ هزار بازدید کننده، سهم ۴۴ درصدی را به خود اختصاص داده است. شهرستان مریوان با ۵۱۶ هزار بازدید کننده، سهم ۳۶/۲ درصدی در رتبه دوم قرار گرفته است. و پس از آن روستای پالنگان از توابع شهرستان کامیاران با ۱۴۸ هزار بازدید کننده و سهم ۱۰/۳ درصدی در مکان سوم جای گرفته است. شایان توجه است که شهرستان مریوان به دلیل برخورداری از جاذبه‌های مختلف طبیعی، تاریخی- فرهنگی و مراکز خرید نقش چشمگیری در جلب و جذب گردشگران دارد.

جدول (۲): آمار بازدید کنندگان از جاذبه‌های مهم شهرستانهای استان کردستان طی نوروز ۱۳۹۴ (هزار نفر)

دریاچه زریوار	منطقه اورامان تخت	قرآن تاریخی نگل	بازار مریوان	مراکز تجاری بانه	سنندج			سقز	کامیاران	قروه
					موزه سنندج	خانه کرد	عمارت خسرو آباد			
۱۱۸	۲۱۳	۴۵	۱۴۵	۶۳۱	۶	۲۲	۱۲	۶	۱۴۸	۸۸
۸/۲	۱۴/۸	۳/۱	۱۰/۱	۴۴	۰/۴	۱/۵	۰/۸	۰/۴	۱۰/۳	۶/۱

منبع: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، ۱۳۹۴.

جدول (۴): سهم بخش‌های مختلف اقتصادی و گردشگری از اشتغال در شهرستانهای استان کردستان، ۱۳۸۵

شهرستان	سهم کشاورزی از کل اشتغال	سهم صنعت و معدن از کل اشتغال	سهم خدمات از کل اشتغال	سهم گردشگری از اشتغال بخش خدمات
بانه	23.41	5.86	68.88	44.05
بیجار	52.51	13.16	33.17	33.66
دیواندره	57.97	6.20	35.08	40.15
سروآباد	52.52	6.84	73.70	21.09
سقز	30.55	7.61	61.25	45.30
سنندج	11.46	9.24	77.22	38.90

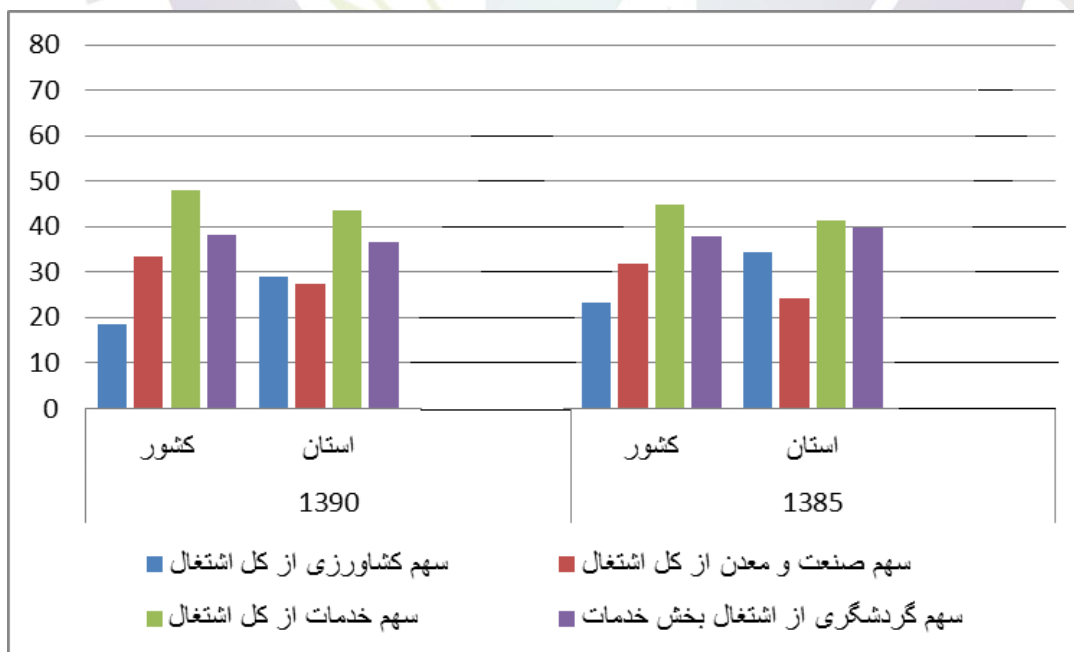
38.59	45.54	11.78	42.16	قروه
38.31	58.92	7.28	32.75	کامیاران
42.96	70.84	6.72	21.12	مریوان
39.90	41.40	24.30	34.30	کل استان
37.72	44.80	31.70	23.40	کل کشور

جدول (۵): سهم بخش‌های مختلف اقتصادی و گردشگری از اشتغال در سال ۱۳۹۰

شهرستان	سهم کشاورزی از کل اشتغال	سهم صنعت و معدن از کل اشتغال	سهم خدمات از کل اشتغال	سهم گردشگری از کل اشتغال در بخش خدمات
سنندج	14.54	8.61	68.19	34.14
بانه	16.88	4.57	72.12	42.65
بیجار	46.28	7.70	40.65	34.50
دهگلان	45.01	5.04	47.20	29.37
دیواندره	58.27	3.84	30.07	37.98
سروآباد	40.40	4.52	32.27	27.48
سقز	27.62	8.09	57.37	42.35
قروه	34.09	7.16	52.82	33.36
کامیاران	31.66	6.99	56.45	34.53
مریوان	26.65	6.26	49.96	40.54
کل استان	29.10	27.40	43.50	36.60
کل کشور	18.60	33.40	48.00	38.25

ماخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵

نمودار (۱): سهم بخش‌های مختلف از کل اشتغال استان کردستان

سهم اشتغال بخش‌های مختلف از کل اشتغال در استان کردستان نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۵ بخش خدمات با ۴۱،۴۰ درصد بیشترین سهم را داراست و بعد از آن سهم کشاورزی از کل اشتغال و صنعت و معدن به ترتیب با ۳۴،۳۰ و ۲۴،۳۰ درصد کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند. در همین سال سهم بخش گردشگری از کل اشتغال بخش خدمات ۳۹،۹۰ درصد بوده که از متوسط کشوری بیشتر بوده است. متأسفانه علیرغم داشتن ظرفیت‌های خوبی که در سطح استان و شهرستان‌های استان وجود دارد سهم اشتغال بخش گردشگری از کل اشتغال بخش خدمات با کاهش ۳ درصدی به ۳۶،۶۰ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است. البته به دلیل تحریم و مشکلاتی که در دوره مورد اشاره به اقتصاد کشور وارد شده و افزایش بیکاری، که در برخی موارد به تعطیلی برخی از بنگاه‌های تولیدی نیز منجر شده بود کاهش در روند اشتغال این صنعت نیز خیلی دور از انتظار نمی‌رفت. چرا که صنعت گردشگری بیشترین وابستگی را به ثبات سیاسی کشورها دارد و کوچکترین ناملازمات سیاسی و اجتماعی به کاهش چشمگیری در روند ورود گردشگر منجر شده و رکود را به این صنعت حاکم می‌کند.

جدول (۶) شاغلان بخش گردشگری شهرستان‌های استان

بخش‌های مختلف گردشگری	کل شاغلان	شاغلان بخش گردشگری در شهرستان‌های استان کردستان، ۱۳۸۵							
		مریوان	کامیارن	قروه	سنندج	سقز	دیواندره	بیجار	بانه
		۴۱۲۸۲	۲۵۱۲۳	۵۹۲۱۶	۱۰۷۲۲۷	۵۳۵۸۲	۲۱۶۷۶	۳۹۹۷۴	۳۴۶۰۷
عمده فروشی و خرده فروشی	تعداد	۷۰۲۶	۳۰۶۶	۶۱۸۵	۱۸۶۰۳	۹۱۱۰	۱۴۲۸	۲۵۴۶	۶۶۰۵
	درصد	۱۷،۰۲	۱۲،۲۰	۱۰،۴۴	۱۷،۳۵	۱۷،۰۰	۶،۵۹	۶،۳۷	۱۹،۰۹
حمل و نقل	تعداد	۵۲۶۱	۲۴۷۶	۲۹۸	۱۲۳۸۰	۵۴۵۹	۱۵۳۹	۱۷۶۹	۳۵۵۹
	درصد	۱۲،۷۴	۹،۸۶	۰،۵۰	۱۱،۵۵	۱۰،۱۹	۷،۱۰	۴،۴۳	۱۰،۲۸
هتل و رستوران	تعداد	۲۷۶	۱۲۹	۳۹۲۴	۱۲۲۵	۲۹۸	۸۶	۸۲	۳۳۷
	درصد	۰،۶۷	۰،۵۱	۶،۶۳	۱،۱۴	۰،۵۶	۰،۴۰	۰،۲۱	۰،۹۷

بخش‌های مختلف گردشگری	کل شاغلان	شاغلان بخش گردشگری در شهرستان‌های استان کردستان، ۱۳۹۰									
		مریوان	کامیارن	قروه	سنندج	سقز	سروآباد	دیواندره	دهگلان	بیجار	بانه
		۳۶۸۹۸	۳۰۲۳۳	۴۰۸۸۰	۱۲۴۵۰۵	۶۰۹۵۶	۱۴۷۲۴	۲۴۹۴۴	۱۹۵۹۱	۲۸۹۹۵	۳۸۱۴۴
عمده فروشی و خرده فروشی	تعداد	۴۹۰۶	۳۴۱۱	۴۲۳۰	۱۶۱۱۰	۹۰۹۸	۶۸۹	۱۴۱۷	۲۱۴۳	۸۴۲۵	
	درصد	۱۳،۳۰	۱۱،۲۸	۱۰،۳۵	۱۲،۹۴	۱۴،۹۳	۴،۶۸	۵،۶۸	۷،۳۹	۲۲،۰۹	
حمل و نقل	تعداد	۲۲۵۳	۲۲۹۴	۲۶۶۳	۱۱۱۵۳	۵۱۰۵	۵۳۳	۱۲۹۹	۱۰۷۴	۲۷۹۰	
	درصد	۶،۱۱	۷،۵۹	۶،۵۱	۸،۹۶	۸،۳۷	۳،۶۲	۵،۲۱	۵،۴۸	۷،۳۱	
هتل و رستوران	تعداد	۲۴۶	۱۲۶	۲۰۷	۱۳۲۳	۴۵۶	۷۴	۹۶	۱۶۴	۴۴۸	
	درصد	۰،۶۷	۰،۴۲	۰،۵۱	۱،۰۶	۰،۷۵	۰،۵۰	۰،۳۸	۰،۴۵	۱،۱۷	

هنر، سرگرمی و تفریح	تعداد	۶۸	۵۵	۳۱	۳۷	۱۰	۱۵۱	۳۹۸	۱۰۴	۶۲	۶۷
	درصد	۰,۱۸	۰,۱۹	۰,۱۶	۰,۱۵	۰,۰۷	۰,۲۵	۰,۳۲	۰,۲۵	۰,۲۱	۰,۱۸

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۵ شهرستان سنندج با تعداد ۱۰۷۲۲۷ هزار نفر بیشترین تعداد شاغلان بخش‌های مختلف گردشگری را داراست که از این تعداد شاغل ۱۸۶۰۳ هزار نفر (۱۷,۳۵ درصد) در بخش عمده فروشی و خرده فروشی، ۱۲۳۸۰ هزار نفر (۱۱,۵۵ درصد) در بخش حمل و نقل، ۱۲۲۵ هزار نفر (۱,۱۴ درصد) در بخش هتل و رستوران فعالیت می‌کنند. در سال ۱۳۹۰ شهرستان سنندج با ۱۲۴۵۰۵ هزار نفر بیشترین تعداد شاغلان بخش‌های مختلف گردشگری را داراست که از این تعداد ۱۶۱۱۰ هزار نفر (۱۲,۹۴ درصد) در بخش عمده فروشی و خرده فروشی، ۱۱۱۵۳ هزار نفر (۸,۹۶ درصد) در بخش حمل و نقل و ۱۳۲۳ هزار نفر (۱,۰۶ درصد) در بخش هتل و رستوران فعالیت دارند. از آنجا که اشتغال ایجاد شده در بخش گردشگری فصلی بوده، در طول فصل‌های بهار و تابستان و به ویژه در بهار، بسیار نیازمند نیروی کار است، این نیروها از سایر بخش‌های اقتصادی تامین می‌شود. در بخش واحدهای پذیرایی نیز با توجه به تعداد زیاد گردشگران در همین فصول، این بخش نیروی کار خود را برای ارائه خدمات بهتر و بیشتر به گردشگران افزایش می‌دهد. افزون بر این، معمولاً هر ساله بر اثر ورود تعداد زیادی گردشگر، کشاورزان و دامداران روستاهای مسیر گردشگری، محصولات صنایع دستی، دامی و کشاورزی خود را در مسیر حرکت گردشگران به فروش می‌رسانند.

نتیجه‌گیری

گردشگری صنعتی کاربر است. از آنجا که بسیاری از خدمات گردشگری را نمی‌توان با استفاده از فناوری ارائه کرد، اشتغال نیروی انسانی در این صنعت فراوان است. از این رو، با توسعه گردشگری در مکانهای مختلف، می‌توان زمینه‌های ایجاد اشتغال دائم، فصلی و نیمه وقت را برای نیروی انسانی با تخصص و آموزش متوسط فراهم آورد و از این رهگذر، نرخ بیکاری را کاهش داد. بیکاری از مهمترین مسائل و مشکلات کنونی به شمار می‌رود. در چنین شرایطی، به ویژه با توجه به خصوصیات بخش گردشگری (مانند فصلی و موقتی بودن بسیاری از مشاغل آن)، می‌توان انبوهی از جمعیت بیکار را جذب کرد؛ همچنین، روستاییان می‌توانند با دیدن دوره‌های آموزش کوتاه مدت در هنگام بیکاری و کم شدن حجم کار کشاورزی، در بخش خدمات گردشگری مشغول به کار شوند و بدین ترتیب، با دستیابی به نوعی درآمد جنبی، سطح زندگی خود و خانواده‌شان را ارتقا دهند.

موقعیت جغرافیایی و جاذبه‌های متعددی که در شهرستان‌های استان وجود دارد این استان را به یکی از قطب‌های گردشگری کشور تبدیل نموده است. همچنین ساختار جوان جمعیتی، و میزان بالای بیکاری لزوم توجه هرچه بیشتر به توسعه صنعت گردشگری را برای این استان نمایان می‌سازد. وجود جاذبه‌های متعدد و امکانات رفاهی در این استان منجر به ورود گردشگران داخلی و خارجی به این استان شده که منبعی برای ایجاد درآمد و اشتغال برای اهالی این استان فراهم نموده است. بخش گردشگری به دو صورت باعث ایجاد اشتغال می‌شود:

- (الف) به صورت مستقیم؛ شاغلان شامل افرادی می‌شوند که بدون واسطه، با گردشگران ارتباط دارند؛ مانند کارکنان مهمانخانه‌ها، رستورانها، حمل و نقل، سازمان خدمات گردشگری، مراکز تفریحی، و فروشگاههای صنایع دستی؛ و
- (ب) به صورت غیرمستقیم؛ شامل شاغلانی که از گروه‌های شغلی فعال در عرصه گردشگری پشتیبانی می‌کنند؛ مانند شرکت‌های تهیه کننده مواد و ملزومات مهمان پذیرها، شرکتهای ساختمانی و راهسازی (که به ایجاد راه‌های ارتباطی و ساخت هتل‌ها می‌پردازند)، تولیدکنندگان محصولات غذایی، و تولیدکنندگان صنایع دستی و بومی.

در شهرستان های استان ، با توجه به جمعیت فعال و نیروی انسانی جوان، با استفاده از حمایت های بخش دولتی در امور گردشگری و سرمایه گذاری های بخش خصوصی، اشتغال به صورت های چه مستقیم و چه غیرمستقیم ایجاد شده است، که می توان از مزایای آن سود جست. یافته های این پژوهش نشان می دهد که بیش از یک سوم از شاغلان در شهرستان مریوان در بخش گردشگری به فعالیت می پردازند.

پیشنهادات کاربردی

- برگزاری نمادین جشن ها و سنت های آیینی مقصد در راستای خلق انگیزه های گردشگری فرهنگی
- حمایت هر چه بیشتر از جشنواره بین المللی تئاتر خیابانی استان
- برگزاری همایش های داخلی و بین المللی لباس محلی، غذا های محلی و آداب و رسوم منطقه
- شناساندن نقاط بکر طبیعی در استان و برگزاری تورهای طبیعت گردی
- ایجاد کمپ های استراحت در نقاط مختلف برای ارائه خدمات به اکو توریست ها
- ایجاد و توسعه آژانس های خدمات گردشگری در زمینه طبیعت گردی در استان
- تهیه و تولید فیلم های مستند از نقاط بکر و طبیعی استان
- بستر سازی فرهنگی برای توسعه اکوتوریسم
- ایجاد زیر ساخت های لازم برای برگزاری ورزش های هوایی از جمله پاراگلایدر و کایت
- ایجاد زیر ساخت های لازم برای برگزاری ورزش ها و مسابقات روی آب مانند اسکی روی آب، جت اسکی و جت بت
- ارائه خدمات به ورزشکاران علاقمند به صخره نوردی
- ایجاد مراکز خرید به روز و مدرن و فراهم کردن امکان خرید برای گردشگران
- توسعه بازارچه مرزی باشماق مریوان
- با توجه به نگرانی از گردشگری فصلی، ایجاد کارگاه های کوچک تولیدی برای به کارگیری نیروی کار فارغ از فعالیت های گردشگری
- برگزاری کلاس های آموزش صنایع دستی در استان و ارائه تسهیلات در زمینه ایجاد کارگاه های تولید صنایع دستی
- ایجاد رشته های دانشگاهی مربوطه در نزدیک ترین مراکز آموزش عالی استان
- سرمایه گذاری برای بهبود زیرساخت ها از جمله جاده های ارتباطی شهرستان های استان
- واگذاری کلیه امور تصدی گری و اجرایی گردشگری به بخش خصوصی
- تهیه و اجرای طرح راهبردی و توسعه ای برای توسعه پایدار گردشگری در این استان، با هماهنگی دستگاه ها و نهادهای مربوط و به ویژه مشارکت مردم
- احداث امکانات رفاهی و بهداشتی مناسب در نقاط بین راهی شهرستان های استان

منابع

- ابراهیم زاده، عیسی و آقاسی زاده، عبدالله، ۱۳۸۸، تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش گردشگری در ناحیه ساحلی چابهار با استفاده از مدل راهبردی SWOT، مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره اول، صص ۱۲۸-۱۰۷.
- الوانی، سید مهدی و پیروز بخت، معصومه، ۱۳۸۵، فرآیند مدیریت جهانگردی، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- بزازان، فاطمه تا جعلی، مریم، (1385)، بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء (س).
- بول، آدریان (۱۳۷۹)، اقتصاد نیروی جهانگردی، ترجمه‌ی علی اعظم محمدیگی، تهران: مؤسسه فرهنگی آینده‌پویان.
- تقوایی، مسعود، رنجبردستانی، محمد، (۱۳۸۹)، تحلیلی بر پراکنش امکانات و خدمات مسیر گردشگری شمال شرق استان چهارمحال و بختیاری، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره اول.
- توکلی، مرتضی، کیانی، اکبر و هدایتی، صلاح، (۱۳۸۹)، تأثیر مناطق نمونه گردشگری در محورمیت‌زدایی از دیدگاه اجتماعات محلی (مطالعه موردی: منطقه اورامان تخت کردستان)، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال دوم، شماره ششم، صص ۷۳-۹۴.
- پیرس، فلیپ، ۲۰۰۵، رفتار گردشگر، ترجمه حمید ضرغام بروجنی، زهره جوادی سبدانی، محمد حسن حسینی، (۱۳۸۹)، تهران، انتشارات، مهکامه.
- جلیلوند، محمد رضا، ۱۳۸۸، بررسی تأثیر تبلیغات دهان به دهان بر جذب گردشگران خارجی شهر اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، اصفهان.
- حبیب پور، کرم، صفری شالی، رضا، ۱۳۸۸، کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی (تحلیل داده‌های کمی)، انتشارات غزال، چاپ اول، تهران.
- حیدری، رحیم، ۱۳۸۹، مبانی برنامه‌ریزی صنعت گردشگری، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- دهدشتی، شاهرخ و مرتضی، فیاضی، ۱۳۹۰، مدیریت بازاریابی در صنعت گردشگری، انتشارات مهکامه، تهران.
- رنجبریان، بهرام و زاهدی، محمد، ۱۳۸۹، بازاریابی گردشگری، چاپ هشتم، انتشارات چهارباغ، اصفهان.
- زنگی آبادی، علی؛ محمدی، جمال و زیرکباش، دیبا، (۱۳۸۷)، تحلیل گردشگری داخلی شهر اصفهان، جغرافیا و توسعه، شماره ۸، ۱۳۱.
- سلطانی، محمد علی (۱۳۷۴)، اهمیت توسعه توریسم در جهان سوم، مقالات برگزیده سمینار اصفهان و جاذبه‌های ایرانگردی و جهانگردی، اصفهان.
- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، ۱۳۹۴.
- شارپلی، ریچارد (۱۳۸۰)، گردشگری روستایی، ترجمه رحمت‌الله منشی زاده و همکاران، تهران، منشی.
- شریف زاده، ابولقاسم و مرادنژادی، همایون (۱۳۸۱)، توسعه پایدار و توریسم روستایی، ماهنامه جهاد، سابل ۲۲، شماره ۲۴۸-۲۴۹.
- کوپر، چالز (۱۳۸۰)، اصول و مبانی جهانگردی، ترجمه اکبر غمخوار، تهران، فراماد.
- گی، چاک. وای (۱۳۸۲)، جهانگردی در چشم اندازی جامع، ترجمه دکتر علی پارسائیان، دکتر سید محمد اعرابی، ۱۳۸۲، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- لاندبرگ، دونالد ای (۱۳۸۳)، اقتصاد گردشگری، ترجمه محمد رضا فرزین، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- لانکورا، روبر (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت، ترجمه صلا الدین محلاتی، تهران، انشگاه شهید بهشتی.

- لی، جان (۱۳۷۸)، گردشگری و توسعه در جهان سوم، ترجمه عبدالرضا رکن الدین افتخاری و همکاران، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵)، سالنامه آماری استان کردستان.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان کردستان.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، شماری عمومی نفوس و مسکن استان کردستان.
- مهدوی، داود (۱۳۸۱)، نقش توریسم در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه مدل استراتژیک (مطالعه موردی دهستان لواسان کوچک)، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- میرزایی، رحمت، (۱۳۸۸)، تأثیر توسعه گردشگری روستایی بر اشتغال در منطقه اورامانات کرمانشاه، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۴، صص ۴۹-۷۶.
- نصیری زاده، حمید رضا و توتونچی، خلیل (۱۳۸۲)، جهانگردی و اشتغال، مجموعه مقالات سمینار بررسی سیاست ها و برنامه های توسعه جهانگردی در جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه علامع طباطبایی.
- نوبخت، محمدباقر و پیروز، الهام، ۱۳۸۴، توسعه صنعت گردشگری در ایران، موانع و راهکارها، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
- Chou, C.M. (2013), "Does tourism development promote economic growth in transition countries? A panel data analysis", *Economic Modeling*, 33: 226-232.
- Crompton, J. (1979), "Motivations for pleasure vacations". *Annals of tourism research*, vol. 6, No. 4, pp. 408-424.
- Dritsakis N. (2004), "Tourism as a long-run economic growth factor: An empirical investigation for Greece using a causality analysis", *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.
- Holzar, M. (2010), "Tourism and development: the beach disease", *Tourism Management*, 32, pp 922-933.
- Kulendran N, Wilson K. (2000), "Is there a relationship between international trade and international travel?", *Applied Economics*, 32, pp 100-109.
- Lee CC, Chang C. 2008. Tourism development and economic growth: a closer look at panels. *Tourism Management*, 29, pp 180-192.
- World Tourism Organization (WTO) (2013): www.worldtourism.org.
- Yutaka, Arahi, (1998), "Rural Tourism in Japan, The regeneration of rural communities", Tokyo, Japan.